

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

НЯКОИ ОТ ПРОБЛЕМИТЕ НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В НАУЧНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ИВАН ФРАНКО

Лидия Терзийска

Анотация: Статията разглежда изследователските трудове на украинския писател Иван Франко, посветени на старобългарската литература и публикувани в 50-томното издание на съчиненията му.

Ключови думи: история, литература, Франко, старобългарска литература, украинска литература.

Редица поколения от учени изтъкват значението на системното изучаване на художествения и историческия опит на всяка една литература, а особено на близките помежду си. Естествено това изучаване е винаги на различни нива и с различни цели. Определена роля и място имат такива литературоведски работи, които са концентрирано, последователно, систематизирано събрани в “история” на една литература.

Във връзка с това не е без значение и опита на И.Франко още в началото на века да създаде “Історія української літератури” (История на украинската литература), което е в тясна връзка с интересът му към преподаването на литературата. При това той тук прави уточнение: част I. Від початку українського письменства до Івана Котляревського” (От началото на развитието на украинската литература до Иван Котляревски). Или, за да бъдем пределно ясни ще отбележим, че той разглежда периода на зараждане на украинската литература и нейното развитие до следващия етап, който е известен като период на развитие на “Новата украинска литература”. Сам Франко разглежданият период формулира като “Период на развитие на южноруската литература”. Началото на тази литература известна като староруска и е възникнала на територията на Древната Киевска Рус. Тя оформя едно значително по количество и високо качество литературно наследство, което днес се счита за едно “от най-значителните явления в световната културна съкровищница” (Історія :I:108). В зората на своето развитие тя създава значителни и високохудожествени произведения, които вече толкова столетия продължават да въздействат върху развитието не само на източните

славяни, но и на литературите на други страни. А от своя страна, както живописиста и архитектурата, така и древната литература била под благотворното въздействие на византийската и на българската писменост. Във връзка с това Франко в споменатата своя “Історія...” разглежда “Староболгарське писъменство” (Старобългарската писменост) като трети подраздел.

До неотдавна този материал не е разглеждан, тъй като той се намирал в архива на Иван Франко в Киев. За него пръв споменава дългогодишният изследовател на И.Франко – академик М.Возняк. След него и българският изследовател П.Атанасов в статията “Иван Франко и България” пише: “... още повече, че в родината на Франко има по всяка вероятност и други материали” (Атанасов 1957:453).

И най-конкретно по този въпрос говори Н.Малярчук в своята дисертация: “И.Франко и българската литература”: “В архива на И.Франко ... се намират три обемисти папки с неиздадени лекции и изследователски трудове на Франко, посветени на старобългарската литература”. И след толкова години на упорита работа на украинските франковеди този материал бе приведен във вид за отпечатване и излезе в 50-томното издание на съчиненията на И.Франко. Именно на него ние се опираме още повече, че това са и едни от последните му разработки по интересующите ни проблеми.

Най-старата славянска книжнина, старобългарската, има общославянски характер. Тя е написана с кирилско и глаголическо писмо и се разпространява сред всички славянски народи, а има и по-широк културен и литературен обсег. “Традициите на създателите на оригиналната славянска писменост и литература Кирил и Методи и техните ученици-последователи съхраняват и развиват българите, русите, украинците, белорусите, сърбите, черногорците и отчасти хърватите” (Георгиев 1979:23). И както отбелязва в своята книга “Старата Киевска Русия” Л.Боева, “Литературата на Киевска Рус” се отличава от литературата на следващите епохи не само по метода си, но и с езика си (подчертаването е на Л.Т.). Това е старобългарски, по традиция наричан църковнославянски или старославянски език, с по-голям или по-малък примес от руско наречие” (Боева 1983:98).

Като историк на литературата Франко прилага сравнителния метод. Разглежда не само еволюцията на жанровете, на различните родове и видове литературни творби, но и различните национални литератури, като ги осмисля в съотношение с действителността, с регионите, с епохите, със социалните и естетическите формации.

Именно в тази светлина Франко с основание така задълбочено и аналитично разглежда “Мораво-панонське писъменство” (Мораво-панонска писменост) като част 2, и, което представлява особено интересно явление – това е “Староболгарське

письменство” (Старобългарска книжовност) като част 3.

Под “письменство” в древността са разбирали не само писменост в буквалния смисъл – азбука, но и онова, което днес определяме като литература: книги, проповеди, поучения, молитви, похвални слова и т.н., т.е. книжовно дело. И украинският учен подчертава, че старата българска литература “е имала още по-голямо влияние от панонската върху началото на украинско-руската книжовност” (Франко 1984:X:42). Създаването на славянското писмо Франко определя като изключително важна стъпка в развитието на славяните. Въпреки създадите се неблагоприятни условия за неговото разпространение и развитие в Моравските земи след смъртта на двамата братя то “не е било веднага изтръгнато с корен и доста здраво успяло да пусне корени в душата на местното население, за да можело бързо да изчезне”, “но само в България благодарение на учениците на Методий в края на IX век започва нов етап на литературна дейност на славянски език “ (Франко 1984:X:42). Благодарение на радушния прием, който намират в България, те успяват да разгърнат широка дейност. Тя е съсредоточена основно върху преводи на библейски материали, които не успял да направи Методий, но са били изключително нужни като “така да се каже енциклопедия от знания, нужна на просветения християнин” (Франко 1984:X:50).

Франко отдава много години от живота си на проучвания на Кирилометодиевската проблематика¹ и на древните паметници. Въз основа на последните той разработва и студиите “Найстарша Церковнослов’янська вірша (Най-старото църковнославянско стихотворение), “Причинки до історії церковнослов’янської літератури” (Източници на църковнославянската литература) и др. На “Причинки ...” Франко създава четири фрагмента, като три от тях са напечатани на немски език (Франко 1984:XXXI:671), а също по твърдението на Франко “се е заел в изданието на Лвовското научно дружество “Шевченко” да публикува редица повече и по-малко важни църковнославянски текстове с подробни или не много обширни студии като подготвителна работа към широко замислената история на литературата на южноруския (украинския) народ.

От този мой замисъл естествено изникна също и желанието ми да съобщя най-важните резултати от своите студии и изследвания на широката европейска публика във възможно най-стегната и точна форма, като се надявам с това да спомогна за разпространение на общославянските факти, към които се проявява разностранен интерес в научните среди и извън славянските земи” (Франко 1984:XXXI:671). В резултат на този

¹Подробна библиография на трудовете на И.Франко по тази проблематика дава украинският учен Е.П.Кирилюк в “Доклади на симпозиума, посветен на 1100 – годишнината от смъртта им”. БАН. И-т за л-ра, С., 1971, 73-78.

упорит труд в своите разработки Франко се докосва до най-спорните проблеми и дава своите вещи заключения и изводи. Той е категоричен по въпроса за произхода на двамата братя. Те са славяни – българи. Всъщност по този въпрос и по енигмата за произхода на техния език той е единодушен със своя учител – професор Ватрослав Ягич. Те и двамата се противопоставят на теорията за панонскостарославянския произход на езика на Кирило-Методиевите паметници, чийто създател е словенския възрожденец – славяновед Иереней Копитар, т.е. известната днес като “карантанска” теория.

Друга теория, на която Франко категорично се противопоставя чрез своите изследвания, е известната днес т.нар. европоцентристка теория. Според нея на древната славянска литература винаги се е отреждала второстепенна роля на авансцената на световния литературен процес и често я наричат подражателна особено по отношение на византийската. А вярното е това, че взаимоотношенията ѝ с византийската литература са сложни и противоречиви. Заимствуваните традиции, форми, жанрове са се преработвали и обогатявали в съответствие с особеностите на славянската култура, със социалния живот на славянското общество, взаимствували са си и са се трансформирали. По този въпрос украинският учен е особено убедителен най-вече, когато разглежда “Азбучна молитва”, на която ще се спрем малко по-късно.

Третият въпрос, по който Франко взема отношение, това е за предназначението на славянското писмо. Има се предвид не в социално отношение, а в национално. Франко изхожда преди всичко от факта, че “славянското писмо в тази си форма, в която е създадено с усилията на Константин и Методий в Моравия и Панония... доста здраво успяло да пусне корени в душата на местното население...” и по-нататък “... още в края на IX и в началото на X век то пуска своите корени на юг и на запад; следи от кирило-методиевско влияние и от мораво-панонската езикова традиция ние виждаме в така наречените франзингенски откъси, написани в Чехия и в края на IX век в “Сборник от проповеди и жития на светци...”. А така също разчитайки написаното според него от Кирил Философ като химн-стихотворение “Проглас” към Евангелието, (а днес се смята, че то принадлежи на Константин Преславски), Франко чете, че Кирил и Методий създават писменост предназначена “всіма слов’янами” (за всички славяни). Тази му позиция все още има своите привърженици. Например срещаме я отстоявана в учебника по българска литература на В.Андреев (Андреев 1978:21). Но тогава тя предизвиква бързата отрицателна реакция на Ягич, който пише: “Константин по време на своята мисия в Моравия и Панония никак все още не е могъл да мисли поновому за “всички славяни”, изглежда са се имали предвид в по-тясно значение българо-македонските славяни. Именно в това значение

наименованието “славяни” се среща, както е известно много често през X век” (Франко 1984:XXXIX:673). Но и самият Франко отбелязва, малко по-нататък, че “... тези кълнове са били изглежда много слаби, тъй като не са се развили в самостоятелни писмена” (става дума за началния период на славянската писменост в Моравия и Панония).

На четвърто място ще отбележим конкретното отношение на украинския учен към различните произведения, които разглежда, като утвърждава или отрича някои установени или даже утвърдени мнения от различни авторитети.

От старата българска литература Франко избира няколко автора, на които се спира. Това са: Климент Охридски, Константин Преславски – епископ български, Йоан Екзарх, Григорий Презвитер, Черноризец Храбър, Презвитер Козма, а също така разглежда и някои безименни произведения, приписвани на един или друг автор, като например: “Шестоднев”, приписван на Кирил Философ, “Пчела” – “сборник с афоризми, мъдри мисли, избрани от старинни гръцки и римски писатели, от книгите на Стария завет и от светии” (Франко 1984:XI:42-64), Пролог от Троица-Сергеевската Лавра край Москва и др.

Ще се спрем на някои от разглежданите от Франко автори или произведения, за да се обосновем, т.е., за да видим как Франко се отнася към възникването, развитието и разпространението на старата българска литература, как я интерпретира и каква роля и значение има тя според него при възникването, развитието и разпространението на южноруската (украинската) литература. Това са и до днес все още дискуссионни въпроси, които продължават да намират все нови и нови трактовки, а по времето на Франко са далеч по-неизяснени и заплетени. Ето защо е обяснимо, че по редица въпроси и ние бихме могли да вземем отношение към мнението на Франко, а не само да го изложим.

Франко поддържа мисълта, че старобългарската литература е “имала още-по-голямо от панонската влияние върху началото на украинско-руската писменост...” (Франко 1984:X:42). Именно в услуга на тази си мисъл той разглежда “Староболгарське письменство” в своята “Історія...”.

Първият автор, на когото се спира в своята “Історія...” украинският учен, е Климент Охридски. Като източник на сведения използва “Житие Климента епископа слов’янського”, за което Франко твърдо вярва, че е написано от някакъв славянин, макар и на гръцки език. По този въпрос и днес продължава да се разисква.

Известно е, че най-напред Климент е бил учител – от 886 до 893 година. Във всички области, в които работи, той оставя след себе си паметни дела. Значителна е преди всичко учителската му дейност. Той поставя фундамента на българското и славянското училище. Климент основава не само учебно заведение за елементарна грамотност, но цял

университет. Както узнаваме от паметниците, той е обучавал деца и възрастни. По думите на житиеписеца, под ръководството на Климент получили образование 3500 души. Франко смята това за голямо постижение и го изтъква като един от най-великите средновековни педагози.

Епохата тогава поставя за разрешаване твърде значителни въпроси пред литературния, културен и църковен деец: да направи достъпни за българското и славянското училище, за българската и славянската черква, културното богатство, книгите и човечеството. А чрез тях да се издигне културно-религиозното и нравственото равнище на народа.

Разглеждайки литературното наследство на Климент, Франко подчертава, че то е било насочено и към по-широката публика, макар да е известно, че тогава литературата възниква и се развива в условията на господството на християнството, че черквата е единственият монополен създател и пазител на писмеността, и че тя създава и умножава онези традиции, които съответствуват на нейните интереси (пропагандира идеите на християнската религия, формира религиозна нравственост у населението) и отрича онези традиции, в които не вижда защита на своите интереси. ”Стилът и съдържанието на всички произведения, – пише Франко за творенията на Климент Охридски, – са много обикновени и са на нивото на популярността и понятливостта и за най-слабо интелигентните слушатели” (Франко 1984:XI:45). Като особено качество на Климентовите творения ученият отбелязва “... популяризаторската и изцяло демократична тенденция” (Франко 1984:X:47). Той смята, че словата, поученията и похвалите на древния творец резонират в умовете и сърцата, че поучават и възпитават, въздействат и ръководят, издигат човека в неговото развитие. Това са идеи, които и днес науката утвърждава.

И в наше време все още е дискуссионен въпросът за авторството на “Панонските жития” и “Похвалата” за двамата солунски братя. Франко се противопоставя на мнението на редица слависти до него като се аргументира, че биографът на Климент не споменава никъде за това. Като анализира подробно езика и стила на “Похвалното слово за Кирил и Методий”, той стига до заключението, че то е писано в “съвсем неприличащ на Климентовия” стил (Франко 1984:X:46). Това е много вярно наблюдение за стилово различие на произведенията, което не е отречено и от съвременната наука.

По отношение на Константин Преславски Франко също подчертава популяризаторската и демократична тенденция на неговата дейност. В същото време той смята за необходимо да направи и едно уточнение за характера и времето на книжовната дейност на този книжовник, което според Франко е съществено. Някои учени са склонни да смятат Константин Преславски за ученик на славянските първоучители и го причисляват към

“седемте” най-близки до тях. В България Тодор Доксов е известен с “Преписка” към превода на четири слова против арианите от Атанасий Александрийски, през 906 година, където се правят редица доуточнения, а се излагат също така и някои опониращи възгледи. Тук Константин е споменат като ученик на Методий.

Франко разглежда Климентовото ”Житие” и отбелязва, че неговият автор не знае нищо за Константин да е сред прогонените от Моравия Методиеви ученици. Самият Константин в своето “Учително евангелие” споменава Наум, – подчертава Франко, – ученика на Методий, като един от онези, които са му подсказали да се заеме с литературна работа. И Франко цитира: “Сего ради аз у м а л е н ы й убежден быв на се твоими прошенїй, б р а т е Науме”. Това, че сам Константин нарича себе си у м а л е н ы й, т.е. по-млад, независимо, че назовава Наум “б р а т е”, също като монах, според украинския учен, е достатъчно красноречив и убедителен аргумент. В своите изследвания Франко е изключително добросъвестен и се стреми да е в течение на най-новите изследвания и тенденции, но вероятно тогава той не е имал възможност да се запознае с работата на Тодор Доксов, тъй като той разглежда и превода на Константин Преславски на “Трактата” на Атанасий Александрийски срещу арианите, но нищо не споменава за творението на Тодор Доксов. Това ни кара да смятаме, че то не е било познато на украинския учен, защото много трудно бихме допуснали, че го е пренебрегнал при своите разсъждения и изводи.

По същото това време в “Сборник за народни умотворения, наука и книжнина” намират място редица изследвания из областта на старобългаристиката. Например излиза работата на Д.Цухлев “Духовно-литературният живот на българския народ при цар Симеона” (Цухлев 1895:561-614). Тази работа Франко не само много добре е проучил, но и се спира на нея в своите разработки.

Особено високо цени Франко творението на Константин Преславски “Учително евангелие” което нарича негово “главно произведение написано в годините 894-898- ... , т.е. сборник с поучения за всички недели през цялата година, прибавени към евангелските текстове, които се четат в черквата в определена неделя” (Франко 1984:X:49). Франко подробно описва съдържанието на споменатото произведение и с основание отбелязва, че изложението е “много популярно, преимуществено в разговорна форма и това е осигурило на книгата значително разпространение в България, Сърбия и Русия.” (Франко 1984:X:49).

Франко подчертава, че особен интерес тук представлява “Азбучна Константинова вірша” (“Азбучна молитва”), “която се е запазила, – уточнява той, – не в ръкописа на “Учително евангелие”, а в староруския сборник с неделни поучения на Иван

Златоуст от 1200 година” (Франко 1984:XI:49). На това произведение Франко се спира в няколко свои работи: 1. Най-старша церковнослов’янска вірша; 2. “Азбучна молитва Константина“; 3. “Причинки до історії церковнослов’янської літератури” и др.

“Важно значение за историята на българската литература имат студиите на Франко, посветени на “Азбучна молитва” и на “Проглас”, поместени в архива на Ягич.

За пръв път европейският научен свят има възможност да се запознае с четирите варианта на “Азбучна молитва”, а така също и с превода ѝ на немски език, направен от Франко, благодарение на тези студии на Франко (Малярчук 1961:254-255).

Много от българските слависти: Акелсандър Теодоров-Балан, Юрдан Трифонов, Емил Георгиев, Михаил Арnaudов, Куйо Куев, Боню Ангелов и др. са добре запознати с изследванията на Франко върху старата българска литература и неведнъж се позовават в своите трудове на тях. Навсякъде украинският учен отстоява аргументацията на тезата за авторството на “Азбучна молитва” от страна не на Константин Преславски, а на Константин Солунски. Впоследствие тази теза у нас е популяризирана и отстоявана от Е.Георгиев (Георгиев 1939). Франко например в “Найстарша церковнослов’янска вірша” пише: “... аз смятам необходимо да започна тази поредица от изследвания на произведението ... на човека, който е близък на сърцето на всички славяни, които се чувстват славяни ... произведението на Константин Солунски, първоучителя на славяните, при това поетично, стихотворно произведение, което може да се смята за най-старото стихотворение, написано на църковнославянски език някъде около 860 година” (Франко 1984:XXXIX:31). С посочването на годината Франко иска да бъде по-убедителен.

На тази тема се противопоставят още тогава Ягич (Ягич ASiPh XXXV:151), Йосиф Пата (Пата ССМ 1916:274), а през втората половина на Йосиф Пата /ССМ, 1916, с.274/. XX век К.Куев (Куев 1974), който утвърждава, че “Азбучна молитва” принадлежи на К.Преславски. И в “Христоматия” по старобългарска литература, и в “Старобългарска литература” на П.Динев, и в т. I, “Старобългарска литература” издание на БАН се поддържа мнението на Куев, което и ние смятаме за основателно.

В своята “Історія...” Франко подчертава още, че “това е първото известно ни на славянски език стихотворение и даже само за това нещо заслужава внимание” (Франко 1984:X:48) и му прави подробно разглеждане.

В своята работа Франко използва изданието на И.Срезневски. Освен, че изследва и се стреми да доизясни на читателите причината за такова наименование на молитвата, той ѝ прави и анализ, при което засяга два въпроса: първият – обръща внимание на 12-15 редове, където се говори “летить бо ныни і слов’янське плем’я і обертається до

хрещення” (защото лети днес и славянското племе и се стреми към кръщение). За времето си това е едно ново разчитане на текста. Но днес по този въпрос има и други мнения (Куев 1974). Франко подчертава, че Константин Преславски изразява своята радост от факта, че и славянското племе приема християнството, т.е. че то е все още нещо ново и “ще для многих річ пожадана, але неосягнена” (все още за много хора желано, но недостигнато). Вторият – Франко намира за интересен факта, който се съобщава в 29-32 редове. Тук Константин назовава себе си ученик на Константин Солунски, “шествоую мне по следу учителя, имя и его делоу последуя, “само въз основа на това, че и той също носи неговото име, а така също, че като Константин Солунски пръв превежда неделните четения от “Учително евангелие”, по този начин той пръв “яве творити”, т.е. изяснява тези слова, както и Константин (Франко 1984:X:49). И това е вече факт, който му дава право да се нарече негов ученик. Това и днес се споделя от учените.

Франко изхожда преди всичко от собствените си разбирания. Много често те са субективни. Но това всъщност е позиция раждаща индивидуалното откритие, определяща подбора на явленията, духовната и естетическата позиция на твореца. Тя е зависима от редица конкретно-исторически причини и фактори, обясняващи отношението на изследователя.

Франковото внимание е привлечено и от формата на стиха в разглежданото произведение. “По отношение на формата на молитвата – пише той – то самият акростих характеризиращ я като стихотворна форма характерна за това стихотворение с репродукция на византийския така наречен политически стих, не може да се нарече правилно даже само затова, че стихотворението на Константин наброява предимно 9-10 срички в един ред, а политическия стих има 12-13 и повече. Така също не е вярно и казаното от А.Соболевски (Соболевски 1900) за цензурата на тези стихотворения” (Франко 1984:X:49). В дадения случай Франко по всяка вероятност не се е съобразил с някои особености на старобългарски език, които за съвременния му език не са били характерни. Например особеностите на еровете. И заради това броят на сричките според него е по-малък.

Стремежът на българския цар Симеон, при неотменната помощ от съвети и преки дела на неговия баща, бившия цар Борис, който след покръстването си приема името Михаил и се оттегля в манастир, за да издигне България на нивото на цивилизована държава го подтиква да обърне особено внимание на книжнината. И Симеон възлага за превод трактата на Атанасий Александрийски срещу арианите. Франко предполага, че това е било предизвикано и от необходимостта да се противодействува на манихейската ерес, която “още тогава започнала да се разпространява в България, за да се развие след време в така

нареченото богомилство” (Франко 1984:X:50). За Франко е ясно, че по това време все още нито Константин Преславски, нито пък съвременникът му Йоан Екзарх знаят нещо за богомилството. Но самият факт, че цар Симеон възлага именно такъв трактат за превод, Франко смята, че може да се приеме като свидетелство, “че опасността от ерес още тогава е заплашвала България” (Франко 1984:X:59).

Франко, както вече отбелязахме, не е учен, който приема на вяра изказани мисли, та дори те да са на големи и уважавани от него учени. Той подлага на собствена преоценка всичко. Сам изследва и преразглежда всяка една хипотеза или оригинален материал. И тук, макар че има доста мнения по преводаческата дейност на Константин и по отношение на “Житіє святого Панкратія” украинският учен смята, че доказателствата не са така неоспорими, за да приеме предположенията за истина. По тази причина именно той не разглежда споменатото произведение.

Днес се счита, че житието на Панкратий и житието на Антоний са преводи на Йоан Екзарх от първата половина на X век.

Говорейки за бурния разцвет на българската книжнина по време на Златния век на България, Франко обръща внимание и на оригиналното литературно дело на Йоан Екзарх, когото определя с право не само като “учен богослов и философ, но така също и като изтъкнат политически деец” (Франко 1984:X:50). Известно е, че той е бил високообразован мъж и че най-вероятно е да е преминал през висшата константинополска школа. Още по времето на цар Борис Йоан Екзарх се изявява на литературното поприще с една проповед. Както се предполага, той е бил близък до царя и вероятно негов другар. Още тук, в тази проповед, смята украинският учен, е проличал таланта и голямото му майсторство и той бил оценен по достойнство. Цар Борис “го насочвал към литературна работа”, титулуват го “епископ” или “архиепископ български”, отбелязва по-нататък Франко, макар че днес ние знаем, че така го титулуват в някои по-късни ръкописи.

От творческото дело на Йоан Екзарх Франко споменава всичко което е известно, но с особено внимание се отнася към две негови дела. Първото – това е “Богословие” или още така нар. “Небеса” на Иван Дамаскин – предназначена за поучение на повереното му паство. Преводът не е цялостен, а само по избор според нуждите, които е изпитвал Йоан Екзарх в своето дело. На мястото на пропуснатите, вероятно впоследствие, са прибавени още 6 глави – за вярата във възкръсването на мъртвите.

Франко отбелязва, че впоследствие през 1824 година това произведение издава в Русия (Москва) Иван Калайдович като отделна книга с монография за автора с някои други материали прибавени тук под заглавие “Йоан Екзарх”, Москва, 1824 г. и че тя “е

послужила като важен импулс за събуждане на интерес и за развитието на славистични студии в “Русия” (Франко 1984:X:51).

Като се има предвид, че този превод Йоан Екзарх прави, преодолявайки големи трудности (езикови, терминологични, понятийни и други), за което той сам съобщава, може да се оцени стойността му особено за своето време.

Второто – това е сборникът “Любомудрие”, взет пак от Иван Дамаскин. Това е учебник по диалектика, в който се говори за началото на човешкото мислене и разум, науката се определя като “учителка в живота и се разказва за ползата от нея, и накрая се дава кратък преглед на природните явления” (Франко 1984:X:51).

Но като най-важно произведение на Йоан Екзарх Франко определя “Шестоднев”, “т.е. шест трактата за сътворението на света” (Франко 1984:X:51). В основата на това съчинение е положен библейски разказ за сътворението на света. Авторът се стреми да обоснове космогоничната концепция в съответствие с каноните на християнското учение. Оригинално и самостоятелно е умението му да доказва и да пропагандира тази си теза. Той използва достъпните за времето си сведения за устройството на света – космогонични, географски, зоологични, физични и т.н. Йоан Екзарх съобщава на читателите сведения за различни страни и народи, за животни, за устройството на човешкото тяло, като при това нерядко дава на фактите естественонаучно тълкуване.

Често различни автори твърдят, че това е компилативен труд. Но според Франко “твърдението, че това е превод от аналогичното творение на свети Василий Велики не е вярно. По-обстойните изследвания доказаха, че това е оригинална композиция на Йоан Екзарх, макар да черпи от гръцки източници” (Франко 1984:X:51-52). Правилно украинският учен отбелязва, че в случая са важни не само философските възгледи на автора, в редица моменти не съвпадащи с възгледите на светците и на древните философи, но така също и многобройните намеци за състоянието на тогавашна България, за нейния живот и за вярванията на нейния народ. Франко с възхищение отбелязва и умението на Йоан Екзарх да чувства красотата на родната природа, на красивия престолен град Преслав. Той смята, че само човек истински обичащ своята родина, обладаващ голям талант и умение да наблюдава явленията от окръжаващата го действителност може така поетично да възпява просторите на земята, в която живее. И така също, че е трудно е да оценим тези достигнали до нас сведения за бита и нравите през ранното средновековие. А също така, че това е едно истинско богатство, което с право предизвиква възхищението на изследователите и на читателите от различни поколения.

От по-малките произведения на Йоан Екзарх украинският учен обръща

внимание на неговата граматика “О осмихъ частехъ слова” “написана по гръцки образец, но с особено внимание към основните различия на български от гръцки” (Франко 1984:X:53). Тук Франко подчертава вниманието, което българският автор обръща на съществителните, на местоименията, на деепричастията и на съюзите, и че той не се занимава нито с фонология, нито със синтаксис. Въпросът за авторството и до днес не е категорично изяснен. Все още се спори дали е на Йоан Екзарх или на Константин Философ. Тази граматика съществува в нашата книжнина и предизвиква съображения в редица учени.

В непосредствена връзка с произведенията и личността на Йоан Екзарх Франко разглежда и творческото дело на българския цар Симеон, “един от забележителните славянски владетели, който независимо от непрекъснатите войни, с които е изпълнено неговото царуване, все пак намира време да се занимава и с литература, наука и сам взема участие в духовната работа за възраждането на България, като съставя от богатото наследство на Иван Златоуст хубава христоматия със заглавие “Златоструй” (Франко 1984:X:53). Значението на Симеоновия сборник Франко разглежда и от гледна точка на появилите се по-късно и в Русия множество подобни сборници. Съвременниците на Симеон именно заради тази му дейност го наричат “новият Птоломей” и възхваляват грижите му да умножи славяно-българската книжнина и го характеризират като “пчела трудолюбива”, която събира мислите от “Всички цветове на творенията в своето великомъдро сърце” и ги разлива “като сладък мед от своите уста...”. За цар Симеон е съставен и обемният пергаментов сборник с творения от светците, който в Русия придобива голяма популярност под формата на превод, както казва Франко, “на киевски език” през 1073 година “Изборник князя Святослава” (около 150 години след Симеоновия). Естествено между двата сборника има разлика, за която съдим по другите староруски преписи. В “Изборник князя Святослава” е пропуснато стихотворението в чест на цар Симеон, което Франко разглежда подробно по изданието на Соболевски. И макар че, както отбелязва украинският учен “не може да се каже, че това стихотворение е така ясно и талантливо, както Константиновата “Молитва”, допускайки, че поради дистанцията на вековете много може да е променено, а така също и да има нещо пропуснато, но с убеденост подчертава, “но все пак едно в него е ясно, а именно истинската привързаност на автора към цар Симеон, и царския стремеж да заинтригува колкото се може повече българи с книгите, с науката, с разумни разговори” (Франко 1984:X:54).

Но дори и тук разглеждайки древната литература, Франко полемистът, народолюбецът не може да не се намеси със своите социални разсъждения. Говорейки за дейността на цар Симеон, той отбелязва: “Неговото време е наречено “златен век” за България, макар от честите войни с гърците и маджарите народът да е понасял много

нещастия. Царят живял с големи политически планове, обичал книгите и писмеността и по-малко се грижил за укрепване на политическите основи на своята държава” (Франко 1984:X:61).

Литературното дело из българските земи в Средновековието се е нуждало от усилията и таланта на значителен брой книжовници. Знаменателен в това отношение е факта, че именно главата на българската държава – царят – е привличал, подпомагал и вдъхновявал най-значителните труженици в тази област. Един от тях е Презвитер Григорий, когото Франко нарича епископ на Мизия. Основание за това му дава изказването на руския учен Виктор Григорович², който при своята обиколка из българските земи през 40-те години на XIX век, като посетил Охрид съобщава, че “видял на една стена от разрушен манастир фрески и гръцки надпис под тях: “Григорий ... опънал шатра, учи народа на божеско знание” (Франко 1984:X:54). Освен това някой си Григорий се споменава и в Остромирово евангелие, а в Охридския синодик той се споменава между светците. Но дали е именно този Григорий в науката не е установено. За Франко това е едно и също лице. Дейността на Григорий е предимно преводаческа. Но като се има предвид характера на тогавашната литература, и като се знае, че и преводаческата и компилативната работа са имали значението на творчество, дейността на този труженик е толкова по-значителна. И Франко отбелязва, че освен превода от гръцки език на хронографа на Иван Малала Презвитер Григорий “пръв от славянските писатели, превеждайки имената на гръцките богове, употребява за тях славянски наименования, при това като равнозначни. Следователно там където в оригинала е Зевс, той поставя славянския Перун; където е споменат Хефест, той добавя: “наричат го Сварог”, а нимфите заменя с български “самовили” (Франко 1984:X:54). Освен това към своя превод е “прибавил така наречената Палея, т.е преглед на старозаветната история, а така също и Александрия, приказка за историята на Александър Македонски” (Франко 1984:X:54). Хрониката на Малала е давала обширни сведения за античността – за историята на Асирия, Вавилония, Египет, Персия, Гърция, Рим. Освен разказите за Зевс, Хефест, Ромул и Рем и други в нея се споменаваха имената на Омир, Еврипид, Херодот, Виргилий, Тит Ливий и др. Те са използвани или за потвърждаване на определени идеи, или се полемизира с тях. Но дори и само това, че тази хроника дава такива обширни познания за Франко е достатъчно.

Тук ние не намираме никакви коментари от страна на украинския учен, но и самото отбелязване на дейността на Григорий е от значение, тъй като от вниманието му не е убегнало едно ценно дело, което в редица други и по-разширени и по-подробни изследвания

² Известна е неговата публикация „Очерк ученого путешествия по Европейской Турции“, изд. в „Казанские ученые записки“, 1848. Тази публикация именно има предвид И.Франко.

не е намерило място.

По въпроса за сборника, в който се намират преводите на Григорий днес съществуват и други мнения. Но Франко приема този сборник изцяло за превод направен от Презвитер Григорий.

В старобългарската литература е особено мястото, което заема Черноризец Храбър. Преки доказателства за неговия живот нямаме, но от многобройните косвени данни в научната литература е прието да се смята, че времето през което живее и твори този представител на Преславската школа, е около 80-90-те години на IX и началото на X век. И.Франко в своята "Історія..." отбелязва, че за Храбър можем да съдим по "неголемия му трактат "За буквите", под който стои неговото име. Това произведение се откроява сред съвременните на Черноризец Храбър пропагандно-богословски, филологически, исторически и публицистични трактати със своя патос, който е страстна апология на подвига на Кирил, създателят на славянската писменост. Храбър възхвалява неговата упорита борба при отстояване правото на славяните да имат свое писмо и четмо.

През XIX век този трактат "предизвиква горещи спорове между учените за произхода на славянската писменост" (Франко 1984:X:55). Намесата на Франко в тази полемика още веднъж ни доказва високото ниво на изследователската му дейност и голямата актуалност на неговите изследвания, а също така и индивидуалния му подход към различните проблеми. Той не е съгласен с твърдението на Храбър, че Константин е "създал глаголицата, за която и дори не е знаел нищо, а кирилицата, чийто гръцки произход и сам е добре чувствал" (Франко 1984:X:56). Той отбелязва по-нататък "по-голяма част от твърденията на Храбър за създаването на славянските букви нямат никакво основание" (Франко 1984:X:56). Дори Франко е доста краен: "Не е съвсем ясно с каква цел е написано всичко това" (Франко 1984:X:56). Както може да се проследи Франко прави подробен разбор на Храбровото творение, но ни става ясно, че не го е разбрал много добре и заради това има и някои неправилни тълкувания, та дори достига до учудването "с каква цел е написано всичко това".

Тук обаче украинският учен не взема отношение към безкомпромисната полемика, в която влиза Храбър с богословите, които въз основа на официалната догма за триезичието не признават правото на съществуване на славянската азбука. А известно е, че като се позовава на божествеността на произхода на славянската азбука, Храбър заявява, че "човеколюбецът бог" изпраща на славяните "светия Константин Философ, наричан Кирил, да им създаде "писменост". И тази "писменост" има това преимущество, че е приспособена за предаването на звуковете на славянски език.

Франко се противопоставя на някои изследователи (Цухлев 1895), който според него “Вярва във всичко на Храбър” (Франко 1984:X:56). Това е по отношение времето на написването на Храбровото творение, в което сам древният автор съобщава точното време на възникване на своя трактат “по времето на Михаил, гръцкия кесар и на Борис, българския княз, ... през годината на сътворението на света 6363”. Като вземем под внимание най-новите изследвания и прочити на оригинала в наши дни виждаме, че твърденията на Франко не са дотам основателни. Но и самият той допуска “може би това и така да е било ...”, но за него е важно, че в дадения момент такава теза не звучи убедително.

Особено е значението на доказаната от Черноризец Храбър антидогматична теза, еретична за своето време мисъл за развитието на живота, в резултат на което се явява необходимостта от признаване на “славянската писменост” в семейството на другите християнски народи. “Разсъжденията на Храбър са исторически и диалектични. В неговата реч се чувства мисълта и темперамента на полемиста” отсъжда вече съвременният ни учен В.Андреев (Андреев 1978:21).

Разглежданите от Франко творения на български автори доказват, че в България за кратко време се е развила и разцъфтяла литература за удовлетворяване на най-разнообразни нужди на грамотното, пък и не само на него, население. Още през тези ранни години на пробуждане възниква култът към книгата, която е “източник на мъдрост” (Франко 1984:X:56).

Но важно е да отбележим и друго. В България освен оригинална литература прониква и голямо количество чужда, преводна, която има за цел да удовлетвори жадните за знания умове и тук намира благодатна почва. В резултат на сравнително високото ниво на вътрешното развитие на благоприятните условия, в които преводната литература лесно се възприема и асимилира, за кратко време тя става значителна по количество и разнообразна по съдържание.

Франко разглежда преводите направени в България и отбелязва, че това са преимуществено теологични творби, преведени от неизвестни преводачи, като някои от тях – например Григорий Богослов “по-късно са влезли в староруски сборник “Тринадцати слів Григорія Богослова” (Франко 1984:X:56).

От произведенията с морално-аскетичен характер според Франко “най-важно” е “Лествица” на Иван Лествичник. Така също той подчертава, че са “били преведени немалко жития на светци, съдейки по Супрасълския ръкопис, написан без съмнение в България, преимуществено в кратки редакции подобни на онези, които по-късно са включени в така наречения Пролог; само някои жития, като Атанасиевото житие на Антоний, ... са

преведени в пълна редакция” (Франко 1984:X:57).

Франко опонира на мнението за превода на Палеи, Минеи и Пролог на старобългарски език като отбелязва, че това е било невъзможно, тъй като “тези сборници все още не са съществували в Гърция (Пролог е редактиран през X-XII век) или пък (Палеите) са се появили още по-късно в Русия” (Франко 1984:X:57). Но в развитието на руската историография Франко правилно подчертава, че важно значение са имали споменатите преводи на гръцките хронографи преди всичко с отделните допълнения с “данни от българската и изобщо на славянската история доколкото тя е била позната на българите” (Франко 1984:X:57), тъй като тези съобщения дават възможност да се обогати славянската наука.

От произведенията с неизвестни автори в началото на XIX век широк коментар предизвиква така нареченият “Шестоднев на Кирил Философ”. През 1901 година руският учен Соболевски го публикува (Соболевский 1901) по намереното от него староруско копие.

Изследвайки това произведение, Франко твърди, че то “Няма нищо общо с Кирил Константин Солунски, нито пък с Константин (Преславски) – презвитер български, а с шумния си риторичен стил и с редица характерни термини е много близко до творенията на Йоан Екзарх” (Франко 1984:X:57). А по-нататък Франко подчертава, че в никакъв случай не бива това произведение да се смесва с известния “Шестоднев” на Йоан Екзарх. Споменатото произведение се състои от “Шест слова за шестте дни на всяка седмица” (Франко 1984:X:57).

Франко се спира и на още едно важно според него произведение на български език, създадено по времето на цар Симеон – “Пчела” – сборник от афоризми, “мъдри слова” избрани от древните гръцки и римски писатели, от книгите на Стария завет и от светците на църквата” (Франко 1984:X:57). Той поддържа мнението на професор Сперански (Сперанский 1904), че старобългарският превод на “Пчела” е съвсем различен от староруския и е черпел сведения от друг, отличен от първообраза, не е бил известен у нас и не е имал никакво влияние (Франко 1984:X:57).

Разглеждайки старобългарската литература, освен желанието да покаже богатството от творения в онази далечна епоха и да изтъкне ролята им в развитието на староруската литература, тъй като те са били прозорец към още по-далечното минало на света и са разширявали извънредно много кръгзора на будния средновековен читател, Франко е искал да подчертае и друго нещо. Той е искал да охарактеризира, както сам заявява “българския народен живот”. С тази цел помества редица произведения в техния цялостен вид, макар понякога да са доста обемни. Така например, за да се види живота на българите по

времето на Борис и Симеон, Франко дава в пълния му текст, но без каквито и да било коментари и “още един разказ”, останал скрит в един стар Пролог на Троица-Сергеевската лавра край Москва...” публикуван от Срезневски” (Франко 1984:X:57). Франко обръща внимание на факта, че след смъртта на Симеон не минават и 50 години и българската държава, която току-що е изживяла своя “златен век” в развитието на културата, литературата и т.н. попада в мрежите на византийската завоевателна политика и е превърната във византийска провинция.

По времето на цар Петър – синът на Симеон все още се превеждат книги, но в общи линии количеството им значително намалява. Вниманието и интересът към тях спадат. Това е поради факта, че на преден план в живота из българските земи излиза основният конфликт през епохата на феодализма – борбата на селячеството срещу феодалите. А този конфликт е в основата и на появилото се богомилство. Този проблем също е разгледан от украинския учен, при това доста подробно и от различни ракурси въз основа на намерените от него български източници. Той прави и редица преводи, някои от които са доста пространни. Освен в своята “Історія...” пише и други изследвания по този проблем. Но смятаме да се спрем друг път и ще го разгледаме в оная пълнота, в която самият Франко е смятал, че има място в литературната и културната история.

Изобщо прави впечатление, че Франко с голяма вещина и научна добросъвестност изучава и изследва старобългарската книжнина поставяйки я в контекста на своите научни и литературни интереси. Вярно е, че не всички хипотези, съждения и изводи отговарят на днешните научни достижения. Но съобразно тогавашното ниво на изследванията, на хипотезите и публикациите неговата дейност дава светлина по редица въпроси както съвременниците му, така и учените от по-късно време към по-нататъшно изучаване на споменатите литературни паметници. Още повече, че той докосвайки се до тях ги разглежда като източници в по-нататъшното развитие на цялата славянска култура, в това число и на южноруската, както я нарича в своята “Історія...”.

Библиография

Андреев 1978: Андреев, В. История болгарской литературы. М., 1978.

Атанасов 1957: Атанасов, П. Иван Франко в България. Известия на инст. лит. при БАН. С., 1957, 453.

Боева 1983: Боева, Л. Старата Киевская Русия., 1983, 98.

Георгиев 1939: Георгиев, Е. Произведения приписвани на Св. Кирил. 1939.

Георгиев 1979: Георгиев, Е. Основи на славистиката и българистиката. С., 1979.

Історія 1967-73: Історія української літератури в 8 т. К., 1967-73.

Кирилук 1971: Кирилук, Е. П. "Доклади на симпозиума, посветен на 1100 – годишнината от смъртта им". БАН. И-т за л-ра, С., 1971.

Куев 1974: Куев, К. Азбучната молитва в славянските литератури. С., 1974.

Малярчук 1961: Малярчук, Н. Иван Франко и българската литература. Дисертация. СУ „Св. Кл.Охридски“, 1961.

Пата 1916: Пата, Йосиф. ССМ., 1916, 274.

Соболевски 1900: Соболевски, А.И. Черковнославянските стихотворения от IX-X век и тяхното значение за черковнославянски език. "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина". Т. XVC-XVII, С., 1900, 314-324.

Соболевский 1901: Соболевский, А.И. Шестоднев Кирила Философа. Изв. Акад. Наук, 1901, т.VI, кн. 2, 179-202.

Сперанский 1904: Сперанский, М.Н. Переводные сборники изречения в славянорусской письменности. Исследование и тексты. М., 1904, 346-370.

Срезневский 1863: Срезневский, И. Древние памятники русского письма и языка (X-XIV в.). С.-Петербург, 1863, 259-260.

Франко 1984: Франко, І. Зібрання творів у п'ятидесяти томах."Наукова думка" К., 1984.

Цухлев 1985: Цухлев, Д. Духовно-литературният живот на българския народ при царь Симеона. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. 1895, кн. XII, 561-614.

Ягич 1916: Ягич В. „Archiv für slavische Philologie“ (Архив за славянска филология) (ASiPh) XXXV,151.

Лидия Терзисийска – д-р, доцент в Софийския университет „Свети Климент Охридски“. Випускничка на Киевския университет „Тарас Шевченко“, специалност „Украинска филология“. Темата на дисертационния ѝ труд е „Българската тема в украинската литература след Втората световна война“.

Автор на множество статии, студии, изследвания, рецензии, доклади и други в областта на славистиката, украинистиката и русистиката. Преподава украински език като факултативен предмет от 1965 година, също така води лекции по руска литература и език. От 1995 година чете лекции по „История и културни реалии на Украйна“, а от 1996 година по всички литературоведски специалности на студентите-украинисти. Доц. д-р Лидия Терзисийска е основател и доайен на българската украинистика. Благодарение на нейните усилия през учебната 1996/1997 година факултетът по Славянски филологии обявява прием по специалността „Украинистика“. През 2002 година е избрана за ръководител на катедрата по Руска литература. През 1992 година основава Българската асоциация на украинистите, която е официален член на Международната асоциация на украинистите. Член е на Съюза на преводачите в България. Носителка на много отличия, медали и почетни знаци в България и Украйна.